جایگاه جمهوری اسلامی ایران از منظر نماگر ظرفیت آماری

محمدرضا لعلی و سمانه قادری

مقدمه

نقش روزافزون آمار و اطلاعات به‌عنوان پیش‌نیاز تمام تصمیم‌گیری‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها بر کسی پوشیده نیست. این نقش در عصر اطلاعات به قدری بدیهی است که نظام آماری کشورها و حجم و کیفیت بانک‌های اطلاعاتی نه تنها یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه‌یافتگی کشورها به شمار می‌رود، بلکه سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی کشورها بدون در اختیار داشتن آمار کافی، صحیح، دقیق و بهنگام ناممکن است. بنا بر این توسعه‌ی کشورها ارتباطی تنگاتنگ با حجم و گستردگی سیستم‌های تولید و انتقال آمار و اطلاعات به‌عنوان یکی از پارامترهای اساسی دارد. کارکرد موفق نظام آماری مانند هر نظامی نیازمند برنامه‌ریزی و نظارت مستمر است و صرفاً وجود یک نظام آماری برای تهیه‌ی اطلاعات، پاسخگویی به تمام نیازها را تضمین نمی‌کند و هدایت و بهبود آن مانند هر فعالیتی به برنامه‌ریزی و ایجاد زیرساخت‌ها برای ظرفیت‌سازی آماری نیازمند است. بنا بر این در عصر حاضر اهمیت ظرفیت‌سازی آماری از بُعد تولید داده‌هایی با کیفیت برای تمام فرایندهای تصمیم‌گیری، نظارت بر شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی، اختصاص منابع و هدایت سرمایه‌گذاری‌ها و به‌خصوص اطلاع‌رسانی مجامع بین‌المللی از وضعیت موجود بخش‌ها و دریافت کمک‌های اعتباری دو چندان خواهد بود.

به‌منظور اندازه‌گیری توان و ظرفیت آماری کشورها و بررسی نقاط ضعف و قوت هر کشور در نظام آماری و امکان مقایسه‌پذیری آنها با یکدیگر، بانک جهانی اقدام به معرفی نماگرهای ظرفیت آماری برای حدود ۱۵۴ کشور[1] در حال توسعه نموده است و گزارش عملکرد سالیانه هر کشور را به‌تفکیک هر نماگر ارزیابی و رتبه‌بندی می‌نماید. این ارزیابی چندبعدی و ترکیبی، بیانگر سطح تولید و انتشار آمار قابل اعتماد، مرتبط و بهنگام از ظرفیت نظام آماری در تمامی ابعاد است. بنا بر این هر گونه انحراف از نماگرها بیانگر وجود نقاط ضعف در برخی از جنبه‌های فرایند آماری است. این نوع ارزیابی، موجب شناخت کشورها از وضعیت هر نماگر شده و امکان اصلاح و بهبود در آن زمینه را فراهم می‌کند. در این نوشتار ضمن معرفی نماگر ظرفیت آماری و مؤلفه‌های آن، رتبه و جایگاه ایران در هر یک از نماگرها مشخص و بررسی شده است.

نماگر ظرفیت آماری[2]

نماگر ظرفیت آماری نشان‌دهنده‌ی توانایی یک کشور در جمع‌آوری، تحلیل، بررسی و اطلاع‌رسانی آمار با کیفیت بالا در زمینه‌های جمعیتی، اقتصادی و ... است. این نماگر بر اساس ۳ مؤلفه‌ی اصلی و ۲۵ نماگر به‌صورت جداگانه محاسبه می‌شوند.

محمدرضا لعلی معاون آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان است.

سمانه قادری رئیس گروه ارزیابی کیفیت آمارهای دفتر استانداردها و نظارت بر طرح‌های آماری مرکز آمار ایران است.

هر مؤلفه که با چندین نماگر مرتبط توضیح داده می‌شود، بر اساس اطلاعات اخذشده از بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، سازمان ملل متحد، یونسکو و سازمان جهانی بهداشت امتیازبندی می‌شوند و نماگر کل بر اساس امتیاز ترکیبی از همه‌ی نماگرها محاسبه می‌شود. نماگر ظرفیت آماری، امتیازی بین صفر تا ۱۰۰ دارد. هر چه نماگر کشوری نزدیک به عدد ۱۰۰ باشد، بیانگر نظام آماری مطلوب‌تر است. در ادامه، ضمن بیان سه مؤلفه‌ی اصلی نماگر ظرفیت آماری، نماگرهای هر یک از این مؤلفه‌های اصلی و نحوه‌ی امتیازدهی آنها در جداول ۱ تا ۵ معرفی می‌شوند:

❋ مؤلفه‌ی روش‌شناسی آماری[۳]

این مؤلفه پایبندی نظام آماری کشورها را به آخرین استانداردها و توصیه‌های بین‌المللی بر اساس ۱۰ نماگر سنجش می‌کند (جدول ۱). ارزیابی این مؤلفه بر اساس به کارگیری دستورالعمل‌ها و رویه‌های مورد استفاده برای گردآوری آمارهای اقتصاد کلان و گزارش‌های داده‌های اقتصادی و اجتماعی و روش‌های براورد بر اساس معیارها، امتیازها و وزن‌های موجود در جدول ۱ صورت می‌گیرد. این جدول ضمن نشان دادن نماگرهای مربوط به مؤلفه‌ی روش‌شناسی آماری، نتایج ارزیابی ایران را نیز در این مؤلفه طی سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ نشان می‌دهد.

❋ مؤلفه‌ی منابع داده[۴]

این مؤلفه کشورها را از ابعاد دوره‌ی زمانی توصیه‌شده‌ی سازمان‌های بین‌المللی برای انجام فعالیت‌های جمع‌آوری داده‌ها، سطح دسترسی به داده‌های نظام‌های ثبتی و قابلیت اعتماد نتایج، مورد ارزیابی قرار می‌دهد و بر اساس ۵ نماگر سنجش می‌شود. ۵ نماگر و نتایج ارزیابی ایران در این مؤلفه طی سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۱- نماگرهای مؤلفه‌ی روش‌شناسی

نماگر	امتیاز		وزن	امتیاز ایران در سال ۲۰۱۶	امتیاز ایران در سال ۲۰۱۷
	۱	۰			
سال پایه‌ی حساب‌های ملی	سال پایه در ۱۰ سال گذشته است	در غیر اینصورت	۱۰	۱	۰*
دستورالعمل مورد استفاده برای تراز پرداخت‌ها	بر اساس دستورالعمل تراز پرداخت‌ها ویرایش پنجم یا ششم	〃	۱۰	۱	۱
وضعیت گزارش‌دهی بدهی‌های خارجی	بدهی واقعی یا اولیه	〃	۱۰	۱	۱
سال پایه‌ی شاخص قیمت مصرف‌کننده	سال پایه در ۱۰ سال گذشته است	〃	۱۰	۱	۱
شاخص تولیدات صنعتی	تولید و قابل دسترس از طریق صندوق بین‌الملل پول	〃	۱۰	۰	۰
شاخص قیمت صادرات و واردات	تولید و قابل دسترس از طریق صندوق بین‌الملل پول	〃	۱۰	۰	۰
حساب‌های مالی دولت	بر اساس حساب‌های ادغام شده‌ی دولت مرکزی	〃	۱۰	۱	۱
گزارش ثبت نام دانش‌آموزان به یونسکو	در طول ۴ سال گذشته، حداقل ۳ بار گزارش شده است	〃	۱۰	۱	۱
پویش ملی واکسیناسیون اطفال	آمار ملی گزارش شده درباره پوشش واکسن سرخک با براوردهای WHO سازگار است	〃	۱۰	۱	۱
استاندارد انتشار داده‌ها	بر اساس دستورالعمل صندوق بین‌المللی پول SDDS**	〃	۱۰	۰	۰

حداکثر امتیاز وزنی نماگرها ۱۰۰

مأخذ داده‌ها: www.worldbank.org

*سال پایه حساب‌های ملی چه در مرکز آمار ایران و چه توسط بانک مرکزی، طی ده سال گذشته تغییر یافته است، در حالی که گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۱۷، این موضوع را نشان نمی‌دهد. این امر موجب پایین آمدن امتیاز و رتبه‌ی ایران در نماگرهای مؤلفه‌ی روش‌شناسی و به تبع آن، نماگر ظرفیت آماری کل در سال ۲۰۱۷ شده است. از این‌رو در این مقاله، اطلاعات سال ۲۰۱۶ نیز ذکر شده است و بیش‌تر تحلیل‌ها بر مبنای اطلاعات سال مذکور انجام شده است.

**IMF's Special Data Dissemination Standard

جدول ۲- نماگرهای مؤلفه منابع داده‌ها

نماگر	امتیاز			وزن	امتیاز ایران در سال ۲۰۱۶	امتیاز ایران در سال ۲۰۱۷
	۱	۱/۲	۰			
سرشماری جمعیت	حداقل یک‌بار اجرا در ۱۰ سال گذشته	۰	در غیر اینصورت	۲۰	۱	۱
سرشماری کشاورزی	حداقل یک‌بار اجرا در ۱۰ سال گذشته	۰	″	۲۰	۱	۱
آمارگیری فقر	۳ سال و کم‌تر	۵ سال و کم‌تر	″	۲۰	۱	۱
آمارگیری سلامت	۳ سال و کم‌تر	۵ سال و کم‌تر	″	۲۰	۰	۰
پوشش نظام ثبتی آمارهای حیاتی	پوشش کامل*		″	۲۰	۱	۱

حداکثر امتیاز وزنی نماگرها ۱۰۰

مأخذ داده‌ها: www.worldbank.org

*تشخیص پوشش سیستم، توسط اداره اطلاعات اقتصادی و اجتماعی و تحلیل‌های سیاسی بخش آمار سازمان ملل، انجام می‌شود.

جدول ۳- نماگرهای مؤلفه دوره تناوب و بهنگام‌بودن

نماگر	امتیاز					وزن	امتیاز ایران در سال ۲۰۱۶	امتیاز ایران در سال ۲۰۱۷
	۱	۲/۳	۱/۲	۱/۳	۰			
دوره تناوب شاخص فقر درامدی	۳ سال و کم‌تر	۵ سال و کم‌تر		بیش‌تر از ۵ سال	در غیر این‌صورت	۱۰	۱	۱
دوره تناوب شاخص سوء تغذیه کودکان	۳ سال و کم‌تر	۵ سال و کم‌تر		بیش‌تر از ۵ سال	″	۱۰	۰/۳۳	۰/۳۳
دوره تناوب شاخص مرگ‌ومیر کودکان	در دسترس بودن براوردهای ملی یا بین‌المللی				″	۱۰	۱	۱
دوره تناوب شاخص واکسیناسیون	سالیانه				″	۱۰	۱	۱
شاخص HIV	برای حداقل یک‌سال از ۳ سال گذشته				″	۱۰	۱	۱
دوره تناوب شاخص سلامت مادران	۳ سال و کم‌تر	۵ سال و کم‌تر		بیش‌تر از ۵ سال	″	۱۰	۱	۱
دوره تناوب شاخص برابری جنسی تحصیلی	برای ۵ دوره از ۵ سال گذشته	برای حداقل ۳-۴ دوره از ۵ سال گذشته		برای ۱-۲ دوره از ۵ سال گذشته	″	۱۰	۱	۱
نرخ فارغ‌التحصیلی از مدارس دوره ابتدایی	برای ۵ دوره از ۵ سال گذشته	برای حداقل ۳ دوره از ۵ سال گذشته		برای یک دوره از ۵ سال گذشته	″	۱۰	۰/۶۶	۰/۶۶
شاخص دسترسی به آب آشامیدنی	وجود براورد اولیه برای ۲ دوره از ۶ سال گذشته		وجود براورد اولیه برای یک دوره از ۶ سال گذشته		″	۱۰	۱	۱
دوره تناوب رشد سرانه GDP	سالیانه	کم‌تر از یک‌سال و نیم		بیش‌تر از یک‌سال و نیم	″	۱۰	۰/۶۶	۰/۶۶

حداکثر امتیاز وزنی نماگرها ۱۰۰

مأخذ داده‌ها: www.worldbank.org

❋ مؤلفه‌ی دوره‌ی تناوب و به‌هنگام بودن[5]

این مؤلفه نظام آماری کشورها را از بُعد انتشار دوره‌ای و متناوب آمارها و همچنین بهنگام بودن آنها، به ویژه در ۱۰ نماگر اجتماعی اقتصادی ارزیابی می‌کند (جدول ۱). لازم به ذکر است که از میان این نماگرها، ۹ نماگر مربوط به شاخص‌های اهداف هزاره‌ی سوم (MDG) هستند. جدول ۳، ضمن نشان دادن نماگرهای مربوط به مؤلفه‌ی دوره‌ی تناوب و به‌هنگام بودن، نتایج ارزیابی ایران را در این مؤلفه طی سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ نشان می‌دهد.

❋ جایگاه ظرفیت آماری ایران

امتیاز نماگر ظرفیت آماری ۳۷ کشور مندرج در جدول ۴ برای سال ۲۰۱۶ که امتیاز بالاتر از ۷۸ را کسب نموده‌اند، بیانگر آن است که نماگر ظرفیت نظام آماری ایران با امتیاز ۷۸٫۸۸ در رتبه‌ی ۲۰ قرار گرفته است که در مقایسه با امتیاز ۷۲٫۲ سال ۲۰۰۵ ضمن افزایش امتیاز، بهبود یک پله‌ای در بین کشورها را داشته است، در رتبه‌بندی کشورها، کشورهای با امتیاز مساوی تا ۶ رقم اعشار، در جایگاه مشترک قرار گرفته‌اند. از این‌رو پایین‌ترین رتبه ۱۹۱ است (جدول ۵). اگر چه بررسی کشورهای با امتیاز بالاتر از امتیاز ایران که اغلب نیز به لحاظ سطح توسعه‌یافتگی پائین‌تر از ایران قرار می‌گیرند، مؤید این نکته است که نظام آماری کشور از حداکثر ظرفیت‌های موجود استفاده نکرده است.

بررسی جداگانه‌ی موقعیت ایران در هر یک از سه مؤلفه نشان می‌دهد که امتیاز مؤلفه‌ی روش‌شناسی در ظرفیت آماری از ۶۰ امتیاز در سال ۲۰۰۵ به ۷۰ امتیاز در سال ۲۰۱۶ افزایش یافته است و موجب بهبود جایگاه کشور در رتبه‌بندی جهانی از رتبه‌ی ۹ به رتبه‌ی ۶ شده است. امتیاز ظرفیت آماری در مؤلفه‌ی «منابع داده‌ها» نیز در فاصله‌ی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶ از ۷۰ به ۸۰، نشانگر بهبود این نماگر در کشور بوده، ضمن اینکه رتبه‌ی ایران نیز از جایگاه ۷ به ۳ ارتقاء یافته است. در سال ۲۰۱۷، امتیاز و رتبه‌ی این نماگر نسبت به سال ۲۰۱۶ تغییر نکرده است. امتیاز ایران در مؤلفه‌ی «دوره‌ی تناب و بهنگام بودن» در سال‌های ۲۰۰۵، ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ تغییر نداشته و ۸۶٫۷ بوده است ولی رتبه‌ی ایران در این سه دوره از رتبه‌ی ۶ به ۱۰ کاهش یافته است (جدول ۵).

روند نماگرهای ظرفیت آماری کشور طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶ نشان می‌دهد که امتیاز ایران در نماگر کل و هر یک از مؤلفه‌ها، طی این دوره با نوساناتی همراه بوده و روند ثابتی نداشته است. اما مؤلفه‌ی روش‌شناسی دارای بیش‌ترین تغییرات بوده است. بیش‌ترین امتیاز در این مؤلفه برابر ۷۰ و کم‌ترین امتیاز برابر ۴۰ در سال ۲۰۱۱ بوده است (شکل ۱).

❋ نتیجه‌گیری

بررسی روند امتیازات اعمال شده از طرف بانک جهانی با ۲۵ نماگر و سه مؤلفه‌ی اصلی شاخص‌های ظرفیت آماری کشور،

جدول ۴- امتیاز نماگر ظرفیت آماری و رتبه‌ی کشورهای برتر در سال ۲۰۱۶*

رتبه	کشور	امتیاز شاخص کل	رتبه	کشور	امتیاز شاخص کل	رتبه	کشور	امتیاز شاخص کل
۱	مکزیک	۹۸٫۸۸۸۹۰۰	۹	بلاروس	۸۸٫۸۸۸۸۶۷	۱۵	ونزوئلا	۸۲٫۲۲۲۲۳۳
۲	شیلی	۹۵٫۵۵۵۵۶۷	۹	مصر	۸۸٫۸۸۸۸۶۷	۱۵	ویتنام	۸۲٫۲۲۲۲۳۳
۲	مولداوی	۹۵٫۵۵۵۵۶۷	۱۰	اندونزی	۸۸٫۸۸۸۸۶۷	۱۶	مغولستان	۸۲٫۲۲۲۲۰۰
۳	پرو	۹۳٫۳۳۳۳۳۳	۱۱	قرقیزستان	۸۵٫۵۵۵۵۶۷	۱۶	فیلیپین	۸۲٫۲۲۲۲۰۰
۴	ارمنستان	۹۲٫۲۲۲۲۳۳	۱۱	تایلند	۸۵٫۵۵۵۵۶۷	۱۷	کرواسی	۸۱٫۱۱۱۱۳۳
۴	السالوادور	۹۲٫۲۲۲۲۳۳	۱۲	مراکش	۸۴٫۴۴۴۴۶۷	۱۷	هندوستان	۸۱٫۱۱۱۱۳۳
۴	قزاقستان	۹۲٫۲۲۲۲۳۳	۱۳	بلغارستان	۸۴٫۴۴۴۴۳۳	۱۷	روسیه	۸۱٫۱۱۱۱۳۳
۵	موریس	۹۱٫۱۱۱۱۳۳	۱۳	کاستاریکا	۸۴٫۴۴۴۴۳۳	۱۷	تاجیکستان	۸۱٫۱۱۱۱۳۳
۶	صربستان	۹۰٫۰۰۰۰۰۰	۱۴	دومنیکن	۸۳٫۳۳۳۳۳	۱۸	مقدونیه	۸۱٫۱۱۱۱۰۰
۷	آرژانتین	۸۸٫۸۸۸۹۰۰	۱۴	سریلانکا	۸۳٫۳۳۳۳۳	۱۹	چین	۸۰٫۰۰۰۰۰۰
۷	کلمبیا	۸۸٫۸۸۸۹۰۰	۱۴	اوکراین	۸۳٫۳۳۳۳۳	۲۰	ایران	۷۸٫۸۸۸۹۰۰
۷	گرجستان	۸۸٫۸۸۸۹۰۰	۱۵	آلبانی	۸۲٫۲۲۲۲۳۳			
۸	اروگوئه	۸۸٫۸۸۸۸۶۷	۱۵	آفریقای جنوبی	۸۲٫۲۲۲۲۳۳			

مأخذ داده‌ها: www.worldbank.org

*اطلاعات سال ۲۰۱۷ به دلیل صحیح نبودن اطلاع، در تحلیل مورد استفاده قرار نگرفته است.

جدول ۵- امتیاز و رتبه ایران در نماگرهای ظرفیت آماری

شاخص	۲۰۰۵		۲۰۱۶		۲۰۱۷	
	امتیاز از ۱۰۰	رتبه از ۱۴۹	امتیاز از ۱۰۰	رتبه از ۱۵۳	امتیاز از ۱۰۰	رتبه از ۱۵۴
شاخص ظرفیت آماری	**۷۲٫۲**	**۲۱**	**۷۸٫۹**	**۲۰**	**۷۵٫۶**	**۲۹**
مؤلفه‌ی روش‌شناسی آماری	۶۰٫۰	۹	۷۰٫۰	۶	۶۰٫۰	۹
مؤلفه‌ی منابع داده‌ها	۷۰٫۰	۷	۸۰٫۰	۳	۸۰٫۰	۳
مؤلفه‌ی دوره‌ی تناوب و بهنگام بودن	۸۶٫۷	۶	۸۶٫۷	۹	۸۶٫۷	۱۰

مأخذ داده‌ها: www.worldbank.org

بیانگر آن است که در طی دوره‌ی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۷ نماگرهای شاخص قیمت صادرات و واردات، شاخص تولید کالاهای صنعتی، پیروی از استاندارد انتشار داده‌های SDDS و آمارگیری ویژه‌ی سلامت، امتیاز صفر داشته است. امتیاز دوره‌ی تناوب شاخص سوء تغذیه کودکان با ۰٫۳۳، نرخ فارغ‌التحصیلی از مدارس دوره‌ی ابتدایی با ۰٫۶۶ و دوره‌ی تناوب نرخ رشد سرانه‌ی محصول ناخالص داخلی نیز با ۰٫۶۶ پایین‌ترین امتیاز را در بین شاخص‌های مرتبط در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ کسب نموده‌اند. در صورت ایجاد زیرساخت‌های لازم در جهت تولید، توسعه و رعایت دستورالعمل‌ها در نماگرهای ذکر شده بی‌شک در سال‌های آتی شاهد ارتقای شاخص ظرفیت آماری کشور خواهیم بود.

اختصاص امتیاز نادرست صفر به شاخص «سال پایه حساب‌های ملی» در سال ۲۰۱۷، موجب کاهش امتیاز و رتبه‌ی ایران در مؤلفه‌ی روش‌شناسی و شاخص کل شده است که لازم است با اعلام این اشتباه و درخواست اصلاح، رتبه و امتیاز ایران به جایگاه واقعی خود بازگردانده شود.

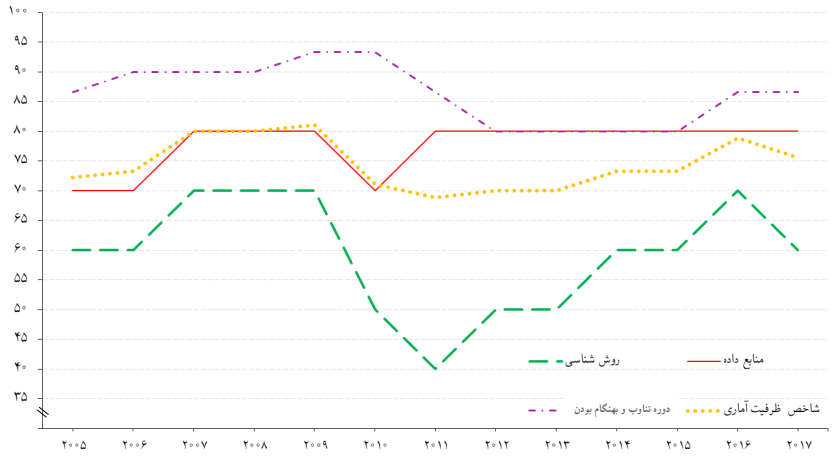

شکل ۱- روند نماگرهای ظرفیت نظام آماری کشور

مأخذ داده‌ها: استخراج از سایت بانک جهانی

توضیحات

[۱] تعداد کشورهای مورد بررسی از ۱۴۹ کشور در سال ۲۰۰۵ به مرور به ۱۵۴ کشور در سال ۲۰۱۷ رسیده است. در این بررسی تمام کشورهای دنیا پوشش داده نشده است.

[۲] Statistical Capacity Indicator

[۳] Methodology

[۴] Source Data

[۵] Periodicity and Timeliness

منبع

http://www.worldbank.org/data/bbsc